

LA LITERATURA: REFERENT CULTURAL I MODEL DE PRODUCCIÓ

Margarida Prats Ripoll

Llicenciada en Filologia Hispànica i doctora en Filologia Catalana. Des de l'any 1976 fins a l'any 2018 ha exercit la docència a la Universitat de Barcelona. Especialista en el camp de la didàctica de la llengua i de la literatura infantil i juvenil, en el camp de la formació del professorat i en el poeta Màrius Torres.

En el context sociocultural d'avui, la literatura conserva la seva funcionalitat en el camp de l'educació de les emocions

El binomi literatura-educació

La vinculació de la literatura amb l'educació és una constant al llarg del temps. Les pràctiques escolars, però, han anat variant en funció de factors com els valors educatius prioritzats, els models pedagògics vigents, els usos socials de la literatura i les funcions que se li han atorgat en relació a la formació de les persones. En el context sociocultural d'avui, la literatura conserva la seva funcionalitat en el camp de

l'educació de les emocions (Salvador, 2000) i pot contribuir a la formació de les noves generacions en diversos àmbits: com a porta d'entrada a l'imaginari col·lectiu, com a mitjà per a l'aprenentatge de les formes literàries bàsiques i com a factor de la socialització de les noves generacions (Colomer, 2010).

Un altre potencial de la literatura en la formació global de les persones és la seva contribució a ampliar l'experiència pròpia: obre les portes de la ment a un altre tipus de percepcions, aporta una altra mirada al món que incita a imaginar altres maneres de concebre'l i d'organitzar-lo, gràcies a la incorporació de perspectives individuals i culturals diferents; així, «Lluny de ser un simple afegit, una distracció reservada a les persones educades, permet que cadascú respongui millor a la seva vocació humana» (Todorov, 2007: 26).

En aquest article s'apunten algunes idees, cenyides al camp de l'oralitat, per fer viure l'experiència literària en l'etapa d'educació primària. Es parteix d'una aproximació a la literatura oral i al seu valor educatiu, i es presenten algunes orientacions per interrelacionar dimensions dels àmbits lingüístic, artístic i d'educació en valors.

La literatura oral avui es considera un substrat de la memòria col·lectiva, que ha anat canviant de canals de transmissió: de l'oral a l'escrit, a l'audiovisual i al digital; i de suports: d'impresos a audiovisuals i digitals

La literatura oral: pervivència, transformacions i vigència del seu valor educatiu

La literatura oral, també anomenada tradicional, popular o folklòrica, comprèn un conjunt de manifestacions anònimes del llenguatge amb finalitat estètica, transmeses oralment durant generacions. Aquesta literatura ha mantingut durant segles un estret lligam amb el dia a dia de la vida de les persones en les societats anomenades occidentals. La progressiva desaparició d'unes formes de vida i la modificació dels marcs socials on es transmetia han incidit en la seva pervivència i la seva

transformació. Lluny de ser una rèmorà del passat, avui es considera un substrat de la memòria col·lectiva, que ha anat canviant de canals de transmissió: de l'oral a l'escrit, a l'audiovisual i al digital; i de suports: d'impresos (antologies, versions, adaptacions) a audiovisuals (cinema, televisió, *youtube*) i digitals (aplicacions mòbil).

Lluny de ser una rèmorà del passat, avui es considera un substrat de la memòria col·lectiva, que ha anat canviant de canals de transmissió: de l'oral a l'escrit, a l'audiovisual i al digital; i de suports: d'impresos (antologies, versions, adaptacions) a audiovisuals (cinema, televisió, youtube) i digitals

Des de l'etnopoètica, branca del folklore que investiga les manifestacions artístiques de base verbal, es posa l'accent en la continuïtat de producció i en els gèneres, com rondalles, llegendes, mites, relats, experiències orals, acudits, fórmules (endevinalles, embarbussaments) i cançons. S'hi afegeixen els gèneres no orals com el folklore de fotocòpia, les dedicatòries, els grafitos o el folklore *online* (Oriol: 2000), i es considera «una part imprescindible de la nostra història i també com una eina imprescindible per al nostre futur» (Valriu, 2011: 340).

Pel que fa a la presència i transformació de la literatura oral adreçada a infants, cal recordar el trànsit a la literatura infantil de les rondalles meravelloses, les d'animals i algunes de «fórmula», algunes llegendes, cançons i fórmules com els refranys, els embarbussaments, les dites i les endevinalles i les reescriptures de molts escriptors. En el trànsit dels textos fixats pels folkloristes a les adaptacions, van incidir les idees morals sobre la infància i en la tria de versions dels escriptors per transformar-les s'ha optat per les més popularitzades, sobretot per les dutes a la pantalla, en comptes d'optar per les més properes per raons lingüístiques i culturals (Díaz-Plaja, 2000). En les transformacions portades a terme en les reescriptures es pot fer un ús referencial, lúdic i/o ideològic dels elements de les rondalles, segons es tractin de manera similar a la tradició o es capgirin, inverteixen, descontextualitzin, amb intenció festiva pel plaer del joc o amb intenció ideològica (Valriu, 2000). En el camp de la lírica, hi ha un ús referencial de personatges de la rondallística i del cançoner i inversions, en clau

irònica, de llops i ratetes, passant per l'apropiació de l'estructura de les endevinalles i els embarbussaments (Prats, 2000).

La contribució de la literatura oral a la formació dels infants ha estat molt reivindicada pel seu valor cultural (preservació de la memòria col·lectiva), pel seu paper en la iniciació dels infants en el llenguatge simbòlic i en la maduració de processos mentals, gràcies a la vinculació de la intel·ligència a l'afectivitat (Janer Manila. 2003). També se n'ha defensat l'aportació de models textuais senzills, corrandes, endevinalles, rondalles de fórmula, per ser imitats i transformats, i de jocs lingüístics com una eina per practicar tota la riquesa de sons i mots que té la llengua (Bassa, 2004).

El caràcter particular i universal alhora de la literatura de tradició oral pot afavorir la cohesió social de grups d'alumnes de procedència cultural diversa, a partir del descobriment de trets comuns en les creacions lingüístiques anònimes de transmissió oral.

L'entrada a l'experiència literària des de l'oralitat en l'educació primària

La via emotiva ha de precedir l'analítica i la creativa. En aquest sentit, proposem treballar els continguts de la dimensió literària des de l'oralitat, seguint el procés de les dimensions de l'àrea d'educació artística: percepció, comprensió, valoració; interpretació i producció, i imaginació i creativitat.

La literatura, manifestació del llenguatge verbal que contribueix a explorar la seva capacitat expressiva, és fonamental en la construcció de l'edifici estètic bastit en el llenguatge verbal que cadascú va construint al llarg de la seva vida, ja que contribueix a la familiarització amb les figures retòriques i els recursos literaris amb l'aportació de models dels primers graus que sustenten la competència literària. En base a aquesta doble dimensió, lingüística i artística, del text literari apuntem algunes orientacions per a la interrelació entre l'experiència literària i els àmbits lingüístic, artístic i d'educació en valors, a partir de l'oralitat.

Com a punt de partida, l'acostament dels textos literaris s'ha de fer com els missatges que suggereixen i no com els que representen, és a dir, amb els procediments escaients als missatges que, enlloc de designar, evocuen i revelen. La via emotiva ha de precedir l'analítica i la creativa. En aquest sentit, proposem treballar els continguts de la dimensió literària des de l'oralitat, seguint el procés de les dimensions de l'àrea d'educació artística: percepció, comprensió, valoració, interpretació i producció, i imaginació i creativitat.

Per a la percepció es preparen audicions de textos literaris i es convida l'alumnat a entrar al món de la ficció a partir de la veu, l'entonació, el ritme, el to, les pauses i el gest; l'escolta ajuda que els alumnes puguin intuir el significat a través de la melodia del llenguatge.

Per a la comprensió dels textos i la seva valoració des de l'oralitat, proposem construir el significat de manera compartida; a partir de converses literàries, el professorat suscitarà la implicació i les respostes del grup. El conjunt d'aportacions enriqueixen la relació del text amb els lectors i contribueixen a interpretar el llenguatge literari, obert a diverses lectures (Chambers, 2007). D'aquesta manera, les comunitats de lectors que són en ple procés d'aprenentatge i de construcció del seu itinerari lector comparteixen un mateix context, en què el professorat esdevé un catalitzador dels aprenentatges que exerceix de mediador entre el text i l'alumnat. Chambers anomena «facilitadors» els mediadors i els defineix com les persones que ajuden els infants a convertir-se en lectors de literatura i aporta l'eix següent de generació de respostes: subratllar què va agradar i què no; el que va desconcertar o no es va entendre; allò que es podia trobar en altres lectures anteriors. En les converses literàries sobre poesia, el mediador o facilitador es deturà en els aspectes fònics i rítmics del llenguatge poètic; aportarà pistes per fer observacions sobre repetició de sons (rima, al·literació, iteració) que contribueixen a la música del llenguatge.

Aquestes converses permeten treballar continguts d'educació literària. com l'expressió d'impressions personals després de les lectures, i d'educació en valors, com el reconeixement de les emocions i els sentiments propis. A més, en la reconstrucció

conjunta del text es va prenent consciència dels seus recursos literaris i es va adquirint de manera progressiva el llenguatge que permet anomenar-los. És important que cada nova conversa se sostingui sobre conceptes adquirits. Si s'escolta la veu de l'alumnat al llarg de l'educació primària, es contribueix a la formació de la competència literària i a l'hàbit lector (Díaz-Plaja, 2016).

Per afavorir l'adquisició de les dimensions d'interpretació i producció es poden muntar sessions de comunicació oral en què s'interrelacionin continguts com entonació, pronúncia, to de veu i gest, adequats a la situació de comunicació artística, amb l'adquisició de continguts de la dimensió literària: lectura expressiva en veu alta de textos literaris, interpretació i reproducció oral de textos literaris memoritzats, recitació. En les sessions d'interpretació s'ha de posar èmfasi en la cura de la dicció, l'entonació i la velocitat adequades i se n'ha de dedicar a tots els tres gèneres literaris. A tall de mostra, es poden triar rondalles i llegendes per explicar; diàlegs de narracions per dramatitzar; poemes per dir, per llegir en veu alta, per recitar; endevinalles per proposar. El conjunt d'activitats esmentades contribuirà a millorar les capacitats interpretatives de l'alumnat.

Per afavorir l'adquisició de les dimensions d'imaginació i creativitat es pot fer experimentar la comunicació literària com a situació comunicativa real i com a manifestació cultural compartida, explicant rondalles, jugant a endevinalles, cantant cançons. Es pot partir del marc de la comunicació artística en petit grup, que pot esdevenir l'equivalent del context on es generaven les improvisacions dels diversos gèneres de la literatura oral (Bataller: 2017), per fer reviure textos anònims introduint improvisacions i variacions en el missatge i en els aspectes gestuals. El projecte «Corrandescola» (Casals, 2011 i 2012) és una mostra reeixida de la interrelació entre l'àmbit lingüístic i artístic, a través de la cançó improvisada per al cicle superior de primària, que ha contribuït a millorar la competència comunicativa oral dels alumnes que hi han participat i a la cohesió social en els centres; s'hi defensen les característiques formals de les corrandes com a motlles o models per a activitats d'inici al procés creatiu. El corpus de literatura oral, a més del model mètric de la cançó curta, aporta altres models de producció que poden ser el punt de partida en la creació de

textos, com la creació de l'estructura de fórmules com la de les endevinalles o les estructures narratives repetitives, fàcils d'imitar i transformar (Rodari, 2004).

El criteri en la tria de versions de literatura oral i de reescriptures contribueix a afavorir l'esperit crític, i la inclusió d'activitats sobre els textos triats, integrades en projectes transversals i interdisciplinaris, és una eina idònia per construir alhora competències de diferents àmbits del currículum. Optar per les versions de rondalles de les cultures més properes per raons lingüístiques i culturals eixampla el repertori textual de l'alumnat i pot afavorir l'esperit crític si es compara el missatge tramès pel canal oral i l'audiovisual, i es reflexiona sobre la incidència de criteris ideològics i comercials en els canvis textuais i la tipologia dels personatges, sobretot dels femenins.

Les reescriptures, que s'haurien de treballar després de les adaptacions, també poden contribuir a descobrir un dels instruments de la creació literària: l'ús de referències, paròdies i enllaços amb altres obres. Entre les activitats integrades en projectes transversals i interdisciplinaris hi ha les rutes literàries, que promouen la interrelació entre habilitats lingüístiques, continguts d'educació literària i de coneixement del medi (Prats, 2015).

Les activitats encaminades a fer experimentar la comunicació literària com a manifestació cultural compartida a partir de sessions orals en què es narrin o es dramatitzin versions folklòriques de la mateixa rondalla, es cantin cançons de tema similar o es comparteixin endevinalles en les diverses llengües de l'alumnat del centre, afavoreixen ponts de comunicació entre individus de cultures diferents i contribueixen a construir la competència de mostrar actituds de respecte actiu envers les persones, les seves idees, opcions i creences, i les cultures que les conformen, dins l'àrea de l'educació en valors.

L'oralitat com a punt de partida, amb l'escolta i percepció, i com a punt d'arribada, amb la reproducció i creació, és un pal de paller en la reconstrucció i interpretació conjunta de textos literaris, i una bona estratègia per a la vivència de la literatura com a vehicle de comunicació, interacció, fet cultural i gaudiment personal.

BIBLIOGRAFIA

BATALLER CATALÀ, Alexandre (2017). «Poesia oral improvisada: revifalla de la glosa, diàleg intercultural i transposició didàctica», *Literatura Catalana Contemporània: Memòria, Traducció i Noves Tecnologies* / Joaquim Espinós i Felipe, Liris Picó (Eds.), p. 45–69.

BASSA MARTÍN, Ramon (2004). «La petita poesia oral popular», *Escola Catalana*, núm. 406, p. 15-22.

CASALS, Albert (2011). «Glosar a l'escola primària?» *Guix-Elements d'acció educativa*, núm., 375, p. 49-53.

CASALS, Albert (2012). «"Corrandescola": del cant a la improvisació poètica», *Temps d'Educació*, núm. 42, p. 51-70.

COLOMER, Teresa (2010). *Introducción a la literatura infantil y juvenil*, 2a ed. ampliada. Madrid: Síntesis.

CHAMBERS, Aidan (2007). *Dime*, México: Fondo de Cultura Económica.

DÍAZ-PLAJA, Ana (2002). «Les reescriptures en la literatura infantil i juvenil dels últims anys», *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació. Universitat Autònoma, p. 161-170.

DÍAZ-PLAJA, Ana (2016). «Interacción y texto literario», *Didáctica de la lengua y la literatura en educación primaria*. Palou, Sangrà, Juli i Fons, Esteve, Montserrat (coords.) Madrid, Síntesis, p. 69-83.

JANER MANILA, Gabriel (2003). «Literatura oral y ecología de lo imaginario», *Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil*, núm. 157, p. 8-14.

ORIOI CARAZO, Carme (2002). *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Valls: Cossetània.

PRATS RIPOLL, Margarida (2000). «El patrimoni rimat a les portes del nou mil·lenni», *Faristol*, núm. 37, p. 8-15.

PRATS RIPOLL, Margarida (2015). «Ruta literària sobre Màrius Torres. Aproximació al poeta i al coneixement del medi», *Guix-Elements d'acció educativa*, núm. 412, p. 28-32.

PRATS RIPOLL, Margarida (2016). «Características del texto literario. Funciones de la literatura», *Didáctica de la lengua y la literatura en educación primaria*. Palou, Sangrà, Juli i Fons, Esteve, Montserrat (coords.) Madrid, Síntesis, p. 241-251.

RODARI, Gianni (2004). *Gramàtica de la fantasia. Introducció a l'art de contar històries*. Traducció de Teresa Duran. Barcelona: Columna.

SALVADOR, Vicent (2000). «Educació i literatura», *Escola Catalana*, núm. 36, p. 14-16.

TODOROV, Tzvetan (2007). *La literatura en perill*. Traducció de Isabel Margelí Bailo. Barcelona: Galàxia Gutenberg/Cercle de Lectors.

VALRIU, Caterina (2002). «Narrativa oral i literatura infantil», *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació. Universitat Autònoma, p. 59-69.

VALRIU, Caterina (2011). «El grup d'estudis etnopoètics: recerca, preservació i difusió de la literatura oral catalana», *Estudis Romànics* [Institut d'Estudis Catalans], Vol. 33 (2011), p. 333-340.